

GODINA SALME HORE

*894. po hidžri
(5. decembra 1488 – 24. novembra 1489)*

Te godine, sveti mesec ramazan padao je usred leta, a otac je retko izlazio iz kuće pre večeri, jer ljudi iz Granade po danu behu nervozni, svađe im behu česte a mračno raspoloženje beše im znak pobožnosti, pošto je samo čovek koji se ne pridržava posta mogao zadržati osmeh pod tim ognjenim suncem, pošto je samo čovek koji ne haje za sudbinu muslimana mogao ostati veseo i prijazan u gradu potkopanom građanskim ratom i pod pretnjom nevernika.

Bejah se upravo rodio, neumitnom milošću Svevišnjeg, poslednjih dana šabana, pred sam početak svetoga meseca, te moja mati Salma nije morala postiti jer se oporavljala, a moj otac Muhamed nije morao gundžati, čak ni kada je umirao od gladi i vrućine, jer rođenje sina koji će nositi njegovo ime, a jednoga dana i oružje, svakom je čoveku povod za opravdano radovanje. Povrh svega, bio sam i prvenac, te bi se otac, kad god bi čuo da ga nazivaju „Abu-l-Hasan“, neprijetno isprasio, zalizao brkove i polagano prešao sa oba palca niz bradu škiljeći ka udubljenju za postelje na gornjem spratu gde sam bio utegnut poput denjaka. No njegova prekomerna sreća nije imala ni dubinu ni snagu one što ju je proživljavala

Salma, koja je, uprkos ustrajnim bolovima i krajnjoj slabosti, osećala da se mojim dolaskom na svet drugi put rodila, jer ju je moje rođenje učinilo prvom ženom u kući i obezbedilo joj očevu naklonost za dugi niz godina što slede.

Tek mnogo kasnije, priznala mi je svoje strepnje koje sam, i ne znajući, stišao, ako ne i raspršio. Otac i ona, rođaci obećani jedno drugome još u detinjstvu, četiri godine u braku bez poroda, behu načuli gde oko njih bruje, već od druge godine, uvredljive glasine. Toliko su narastale da se Muhamed jednoga dana vrati kući sa lepom hrišćankom crnih pletenica, koju je kupio od vojnika što je beše zarobio prilikom nekog prepada u okolini Mursije. Nadenu joj ime Varda smestivši je u jedan sobičak u koji se ulazi iz unutrašnjeg dvorišta, najavljujući čak i da će je poslati Ismailu Egipćaninu da je podučava lauti, plesu i pisanju kao sultanove miljenice.

„Bila sam slobodna, a ona je bila robinja“, pričala je majka, „i borba među nama beše neravnopravna. Ona je do mile volje mogla koristiti sve oružje zavodjenja, izlaziti bez vela, pevati, plesati, ispijati vino, namigivati i razodevati se, dok sam ja bila dužna, zbog svoga položaja, da nikada ne zaboravim na uzdržanost, a kamoli da pokažem i najmanje zanimanje za zadovoljstva tvoga oca. Obraćao mi se rođakom. Govoreći o meni, s poštovanjem me je zvao 'Hora', slobodna, ili 'Arabija', Arapkinja; i sama Varda mi je ukazivala svu pokornost koju sluškinja duguje svojoj gospodarici. Ali noću, gospodarica je bila ona.

„Jednog jutra“, nastavila je majka stisnuta grla uprkos proteklim godinama, „na vrata nam pokuca Šarena Sara. Usana obojenih orahovim korenjem, očiju namazanih crnim kolom, kaniranih noktiju, nagizdana od glave do pete, u starim zgužvanim svilenim suknjama svih boja, posutim mirišljavim prahom. Imala je običaj da mi navraća – Bog joj se smilovao, ma gde bila! – prodajući amajlije, narukvice, mirise spravljene od limuna, sive ambre, jasmína ili lokvanja, i gatajući budućnost. Smesta zapazi da su mi oči crvene i stade mi čitati

iz dlana kao iz pogužvane stranice kakve otvorene knjige a da joj ne moradah poveriti uzrok svoje nesreće.

„Ne dižući pogleda, polako izgovori ove reči, koje još pamtim: 'Za nas, žene Granade, sloboda je podmuklo ropstvo, a ropstvo tanana sloboda.' Zatim, ništa ne dodavši, izvuče iz svog zembilja od vrbovog pruća jednu majušnu zelenkastu bočicu. 'Večeras ćeš sipnuti tri kapi ovog eliksira u čašu bade-movog šerbeta i lično ćeš je dati svome rođaku. On će ti doleteti kao leptir svetiljci. To ćeš ponoviti posle tri noći, a zatim posle sedam.'“

„Kada mi je nakon nekoliko nedelja Sara ponovo navratila, već sam imala jutarnje mučnine. Toga dana, dadoh joj sav novac koji sam imala uza se, punu šaku četvrtastih dirhama i maravedija, i kroz smeh je posmatrah kako pleše i uvija bokovima, teško lupajući nogom o pod sobe, presipajući po rukama kovanice čije se zveckanje mešalo sa cincilikanjem joljola, zvončića koji su morale nositi sve Jevrejke.“

Bilo je krajnje vreme da Salma zatrudni, jer je Proviđenje htelo da Varda već bude noseća, iako je ova to brižljivo krila kako bi izbegla neprilike. Kad ovo bi otkriveno, dva meseca kasnije, ostade samo da se vidi koja će roditi dečaka i, ako ga nose obe, koja će se poroditi prva. Jedino je Salma strepe-la, u besanim noćima, dok je Varda unapred bila zadovoljna time da donese na svet mlađeg sina, pa čak i kći, pošto je po našem zakonu i samim porođajem mogla da stekne status slobodne žene a da pri tom ne izgubi dragocenu nehajnost koju joj je dozvoljavalo ropsko poreklo.

Otac pak beše toliko pun sebe što je pružio ovaj dvostruki dokaz muškosti da nijednog trena nije slutio kakvo se neobično takmičenje odvija pod njegovim krovom. Kada mu se obe žene behu prilično zaokruglile, on im čak jednog dana naredi da ga u predvečerje prate do samog prilaza čajdzinici gde se obično sastajao s prijateljima, nedaleko od Kapije barjaka.

Držeći se za ruke, išle su nekoliko koraka iza njega, postidene, naročito majka, merkanjem muškaraca i cerekanjem starih torokuša iz naše mahale, najljajavijih i najdokonijih u celoj prigradskoj četvrti Albaisinu, koje su ih zagledale s visine svojih kućnih osmatračnica, skrivene iza zastora što se razmicahu pri njihovom prolasku. Pošto ih je tako ispokazivao, i pošto je zacelo i sam osetio težinu tih pogleda, otac se napravi da je nešto zaboravio i zaokrenu ka kući, istim putem, dok je mrak polagano koprenom zaklanjao bezbrojne opasnosti albaisinskih sokačića, u to kišno proleće blatnjavih i klizavih ili pak kaldrmisanih, i time još opasnijih jer je svaki izvaljen kamen mogao biti kobna stupica za buduće majke.

Iscrpljene, zbunjene, na rubu živaca, Salma i Varda, napokon udružene, srušiše se na istu postelju, služavkinu, jer Hora nije imala snage da savlada basamake do svoje ložnice, dok otac pođe natrag u čajdžinicu, i ne sluteći da umalo nije izgubio oba buduća deteta u isti mah, jamačno nestrpljiv, po majčinim rečima, da pobere želje svojih zadivljenih prijatelja za srećno rođenje dva lepa krupna dečaćića i da začikava našeg komšiju, Hamzu berberina, zbog rabote što mu predstoji.

Čim su čule kako se za njim zaključavaju vrata, dve žene zajedno prasnuše u smeh koji dugo nisu mogle obuzdati. Pri-sećajući ga se petnaest godina kasnije, majka je iznova crvenela zbog svog detinjastog ponašanja, postideno mi skrećući pažnju da je Varda tada imala jedva šesnaest godina, dok je ona sama naskoro punila dvadeset i jednu. Zahvaljujući tom događaju, među njima se istkalo izvesno razumevanje koje ublaži suparništvo, i kad, sutradan, Salmi dođe Šarena Sara u svoju uobičajenu mesečnu posetu, ova pozva sluškinju da i njen trbuh opipa ta vidovita jevrejska trgovkinja koja je, kad ustreba, bila i babica i maserka i frizerka i depilatorka, a koja je uz to znala preneti svojim bezbrojnim mušterijama, zamaandaljenim u hareme, novosti i glasine o hiljadu i jednoj sablazni što potresa grad i kraljevstvo. Sara se zakle da je majka poružnela, pričinivši ovoj veliko zadovoljstvo jer to beše

nesumnjiv znak da nosi dečaka; Vardi, naprotiv, sažaljivo udeli nekoliko pohvala za izuzetnu svežinu njenog lica.

Salma je imala toliko poverenje u tačnost dijagnoze da nije mogla držati jezik za zubima, te je još iste večeri sve ispričala Muhamedu. Mislila je da će tako lakše moći da mu natukne jednu novu Sarinu opasku, prilično nezgodnu, to jest da čovek više ne sme prilaziti nijednoj od svojih žena kako ne bi naškodio plodu ili izazvao preuranjeni porođaj. Čak i ovako obazrivo uvijena i isprekidana dugim oklevanjima, ta poruka beše dovoljno bezočna da otac u trenutku plane poput presušene cepanice, i ospe na ženu žestoke grdnje, jedva razumljive, u kojima su se ponavljale, kao udarci tučka u avanu, reči 'trabunjanja', 'veštice', 'Iblis Nečastivi', kao i ne baš pohvalne izjave o medicini, Jevrejima i ženskom mozgu. Salma pomisli da bi je verovatno istukao da nije trudna, ali onda sebi reče da u tom slučaju svađe zacemento ne bi ni bilo. Kako bi se utešila, na koncu mudro zaključila da prednosti materinstva nadilaze ove prolazne nedaće.

Muhamed joj za kaznu strogo zabrani da ponovo prima u njegovu sopstvenu kuću „tu trovačicu Siru“ – ime joj je izgovarao piskavo, sa tipičnim granadskim akcentom koji će zadržati celoga života i zbog čega je majku zvao Silma, naložnicu Virda, kapiju „bib“ umesto „bab“, svoj grad „Girnata“, a sultanovu palatu „Alhimra“. Nekoliko dana ostao je mračnog raspoloženja, ali, što iz mudrosti što iz inata, više nije zalazio u sobe svojih žena sve dok se nisu povratile od porođaja.

Ovi su se zbili u razmaku od dva dana. Varda prva jedne večeri oseti trudove, koji, najpre retki, pred zorom postadoše učestaliji. Tek onda počne da ječi dovoljno glasno da je čuju. Otac odjuri do komšije Hamze, zadobova mu na vrata i zamoli ga da o nastupajućem porođaju obavesti svoju majku, jednu staru dostojanstvenu gospođu, pobožnu i izuzetno veštu. Ona stiže posle dva-tri minuta, sva umotana u beli hidžab, noseći široki lavor, peškiri i sapun. Pričalo se da je srećne ruke i da je porodila mnogo više dečaka nego devojčica.

Moja sestra Marjam rodila se oko podneva. Otac jedva da je i pogleda. Imao je oči još samo za Salmu, koja se usudi da mu kaže: „Ja te neću razočarati!“ Ali uprkos Sarinim nepogrešivim uputama i neprestanim uveravanjima, nije u to bila sasvim sigurna. Morade, nadasve, predeverati još dva beskonačna dana u strahu i patnji, pre nego što najzad dožive da joj bude uslišena najveća želja: da čuje kako je njen rođak zove Um-el-Hasan, majka El-Hasana.

Sedmog dana nakon mog rođenja, otac posla po berberina Hamzu da me obreže, i pozva sve svoje prijatelje na gozbu. Zbog stanja u kome behu majka i Varda, za obed su se pobrinule moje dve nane i njihove sluškinje. Majka nije prisustvovala slavlju, ali mi je priznala da se ipak načas iskrala iz sobe kako bi videla goste i čula njihove razgovore. Njeno uzbudjenje toga dana beše tako veliko da su joj se i najsitnije pojedivosti urezale u pamćenje.

Okupljeni u dvorištu oko šedrvana od belog mermera ukrašenog šarama, čija je voda širila prijatnu svežinu kako svojim žuborom tako i hiljadama kapljica koje su se rasprskavale unaokolo, gosti su jeli utoliko slađe što su već tekli prvi dani ramazana i što su u isti mah prekidali post i slavili moj ulazak u zajednicu pravovernih. Po priči moje majke, koja je tek sutradan mogla da se počasti ostacima, obed je bio prava kraljevska gozba. Glavno jelo bilo je *maruzija*: ovčije meso pripremljeno s malo meda, s korijandrom, skrobom, bade-mima, kruškama, kao i sa zelenim orasima čija sezona samo što beše počela. Bilo je i zelene *tafaje*, jarećeg mesa pomešanog sa stručkom svežeg korijandra, i bele *tafaje* spremljene sa sušenim korijandrom. Da i ne pominjem piliće, golubove i ševe, u sosu od sira s belim lukom, pečenog zeca s prelivom od šafrana i sirćeta, te desetine drugih jela koje mi je majka tako često nabrajala, sećajući se valjda poslednjeg velikog slavlja koje beše upriličeno u njenoj kući pre no što se nebeski

gnev obruši na nju i na njene. Slušajući je, kao dete, svaki put sam nestrpljivo čekao da dođe do *mudžabanata*, onih toplih okruglih pitica s belim sirom posutih cimetom i umočenih u med, zatim do kolača od bademova testa ili urmi, i do lepinjica punjenih jezgrom šišarke i oraha te namirisanih ružinom vodicom.

Na toj gozbi, uzvanici su pili samo bademovo šerbe, klela mi se majka pobožno. Dobro se čuvala da ne doda kako nijedna kap vina nije natočena samo zbog poštovanja svetog meseca. Obrezivanje je oduvek, u zemlji *Andalus*, pružalo priliku za slavlje u kome se potpuno zaboravljalo na verski čin što se proslavljao. Ne pominje li se i dan-danas najraskošnija proslava od svih, što je u Toledu beše priredio emir Ibn Dul-Nun u čast sunećenja svoga unuka, a koju otada svi podražavaju ne uspevajući je nadmašiti? Nisu li se tamo točile reke vina i likera, dok su stotine lepих robinja plesale po ritmovima orkestra Jevrejina Danija?

Na mome sunećenju, naglašavala je majka, bilo je i muzičara i pesnika. Prisećala se čak i stihova koji behu deklamovani za oca:

*Tvoj sin, ovim sunećenjem, mnogo blistaviji je
Jer svetlost sveće je jača kad joj se stenjak skrati.*

Ovaj stih jednog starog pesnika iz Saragose, koji je berberin lično izrecitovao i otpevao u svim tonovima, označio je kraj obedovanja i početak obreda u pravom smislu reči. Otac se pope na sprat da me donese u naručju, dok su se zvanice u tišini okupljale oko berberina i njegovog pomoćnika, jednog golobradog momčića. Na Hamzin znak, ovaj pođe da kruži oko dvorišta, sa svetiljkom u ruci, zastajući pred svakim gostom. Valjalo je darivati berberina, i svako je, kako nalaže običaj, lepio novčanice što ih poklanja na lice dečaka koji je glasno objavljivao ime davaoca zahvaljujući mu, a potom kretao ka njegovom susedu. Kada prilozi behu sakupljeni,

berberin zamoli da mu prinesu dva jaka fenjera, razmota svoju britvu recitujući prigodne ajete i nagnu se nad mene. Majka je pričala da je krik koji sam tada ispustio odjeknuo celom mahalom kao znak preuranjenog junaštva, a zatim, dok sam ja i dalje urlao celim svojim majušnim telom, kao da bejah video pred očima sve potonje nesreće, slavlje se nastavi uz zvuke lutnje, flaute, rebeka i duguljastog dobošića, sve do *suhura*, obeda u zoru.

Ali nije svima bilo do slavlja. Moj ujak, Abu-Marvan, koga sam uvek zvao Hali, u to vreme pisar državnog sekretarstva u Alhambri, stiže kasno na slavlje mrzovoljna lica. Oko njega se smesta stvori znatiželjan krug. Majka načulji uši. Naču jednu rečenicu koja je na nekoliko dugih minuta gurnu u košmar što joj se činio zauvek zaboravljenim:

„Još od Velike parade“, govorio je, „nismo doživeli ni jednu jedinu srećnu godinu!“

„Ta prokleta Parada!“ Majci od ovoga ponovo pripade muka, kao u prvim nedeljama trudnoće, i u svom zamagljenom mozgu opet ugleda sebe kao desetogodišnju devojčicu, bosonogu, kako sedi u blatu nasred jedne puste uličice kojom je stotinu puta prolazila ali je više nije prepoznavala, zadižući skut svoje pogužvane crvene haljinice, mokre i kaljave, da sakrije uplakano lice. „Bila sam najlepše i najmaženije dete cele albaisinske četvrti, a tvoja baka – Bog joj oprostio! – beše mi na odeću zakačila dve istovetne amajlije, jednu vidljivu, drugu skrivenu, da budem potpuno zaštićena od zle sudbine. No, toga dana, od njih ne bi nikakve vajde.“

„Tadašnji sultan, Abu-l-Hasan Ali, beše odlučio da upriliči, dan za danom i nedelju za nedeljom, velelepne vojne parade kako bi svima pokazao dokle seže njegova moć – ali samo je Bog svemoćan i On ne voli razmetljivce! Taj sultan beše naložio da se na crvenom bregu Alhambre, blizu Kapije izdaje,

sagrade tribine na koje bi svakoga jutra zaseo sa svojom svitom, primajući podanike i baveći se državnim poslovima, dok su se odredi vojnika što su pristizali iz svih krajeva kraljevstva, od Ronde do Baste i od Malage do Almerije, neprestano defilovali pozdravljajući ga i upućujući mu želje za dobro zdravlje i dug život. Stanovnici Granade i okolnih sela, stari i mladi, behu svikli da se okupljaju na obroncima Sabike, podno Alhambre, nedaleko od groblja, odakle su mogli posmatrati, iznad sebe, beskonačnu ceremoniju. U blizini se behu smestili i putujući trgovci, koji su prodavali kako papuče tako i *mirkas* kobasice, uštipke ili šerbe od naranđina cveta.

Desetog dana Parade, kako se 882. arapska godina bližila koncu, uvek skromna proslava Ras-as-Sane jedva beše i primćena sred neprekidnih praznovanja. Ove će se nastaviti i tokom muharema, prvog meseca nove godine, a moja majka, koja je svakog dana s braćom i rođacima odlazila do Sabike, primeti da se broj gledalaca stalno uvećava i da ima sve više i više nepoznatih lica. Na ulicama se behu namnožile pijanice, učestale su krađe, izbijale su tuče između družina momaka koji su se toljagama mlatili do krvi. Beše jedan mrtav i više ranjenih, što natera *muhtasiba*, trgovačkog starešinu, da zavede redarstva.

Tek tada, plašeći se nereda i pobuna, sultan najzad odluči da prekine svetkovine. On objavi da će poslednji dan Parade biti 22. muharema 883, što je padalo 25. aprila 1478. Hristove godine, dodajući međutim da će završno slavlje biti još raskošnije od svečanosti iz prethodnih nedelja. Toga su se dana na Sabiki, žene iz pučkih četvrti, s velom ili bez njega, izmešale s muškarcima svih staleža. Gradska deca, a među njima i moja majka, behu krenula od kuće u novome ruhu već u ranim jutarnjim časovima, opskrbivši se pokojim bakrenim novčićem da mogu kupiti suvih smokava iz Malage. Privučeni sve većom gomilom, žongleri, opsenari, lakrdijaši, pehlivani, akrobate, pokazivači majmuna, prosjaci, pravi ili lažni slepci,

razmyleli su se po celoj četvrti Sabike; a kako beše proleće, seljaci su sa sobom vodali pastuve dajući ih da, uz nadoknadu, opasuju kobile koje su im dovodili.

„Celog prepodneva“, sećala se majka, „vriskali smo i tapšali prizerima igre 'tabla', u kojoj su zenetski konjanici jedan po jedan pokušavali da pogode drvenu metu štapovima što su ih u galopu bacali iz svog sedla. Nismo mogli videti koji je najuspešniji, ali graja što je do nas dopirala s brega, sa mesta koje se upravo zvalo Al-Tabla, nepogrešivo nam je označavala pobednike i gubitnike.

Odjednom nam se nad glavama nadvi crni oblak. Stiže tako brzo da nam se učini kako se sunce gasi poput svetiljke u koju je dunuo neki džin. U podne pade mrak, igra prestade a da to sultan nije naredio, jer je svako na svojim plećima osećao težinu neba.

Blesnu munja, udari grom, druga munja, potmula grmljavina, zatim se na nas obrušiše vodeni stubovi. Svesna da je pre u pitanju oluja nego neko mračno prokletstvo, bejah malo manje uplašena i, poput ogromne mase ljudi zarobljenih na Sabiki, krenuh da potražim kakav zaklon. Moj stariji brat me je držao za ruku, što me je malo smirivalo, ali i primoravalo da trčim po već blatnjavoj ulici. Iznenada, na dva-tri koraka od nas, srušiše se neka deca i starci, a gomila prosto podivlja gazeći ih. I dalje je bilo isto onako mračno. Prestravljeni krici stapali su se s bolnim jaucima. I ja se okliznuh te ispustih bratovljevu ruku pokušavajući da šćepam skut neke mokre haljine, zatim drugi, nikako ne uspevajući da se čvrsto uhvatim. Voda mi je već dosezala do kolena, sigurno sam vrištala jače od svih ostalih.

U pet-šest navrata padoh ali i ustadoh neizgažena, sve dok malo-pomalo ne zapazih da je svetina oko mene postala raspršenija, da se sporije i kreće jer se put penjao, a potoci što su se niz njega slivali sve više su bujali. Nisam raspoznavala ni ljude ni mesta, više nisam tražila ni svoju braću ni rođake. Bacih se pod neki trem i, što od premora što od oćaja, zaspah.

Probudih se sat ili dva kasnije. Bilo je manje mračno, no kiša je i dalje lila i sa svih strana je dopirala zaglušujuća grmljavina od koje je podrhtavala kamena ploča na kojoj sam sedela. Koliko li sam puta prošla tim sokakom u kome sam se zatekla, ali gledajući ga tako pustog i preplavljenog bujicom više nisam uspevala da ga prepoznam. Zadrhtah od hladnoće, odeća mi beše mokra, sandale bejah izgubila u jurnjavi, s kose mi se slivao curak ledene vode i neprestano mi kupao oči što su pekle od plača. Opet zadrhtah, zakašljah se punim plućima, kadli me pozva neki ženski glas: 'Ćeri, ćeri, ovamo!' Prošaravši pogledom na sve strane, spazih, veoma visoko iznad sebe, u okviru jednog natkrivenog prozora, prugastu maramu i ruku koja je mahala.

Majka me beše upozorila da nikada ne treba ulaziti u nepoznate kuće i da u mojim godinama moram početi da se čuvam ne samo muškaraca već i izvesnih žena. No ipak nisam dugo oklevala. Na tridesetak koraka, na istoj strani sokaka, ona koja me beše pozvala siđe da otvori teška drvena vrata, žurno vičući kako bi me ohrabrila: 'Znam te, ti si kći Sulejmana knjižara, čestita čoveka koji živi u strahu od Svevišnjeg.' Kako je ona govorila, ja sam prilazila. 'Videla sam te više puta dok si s njim prolazila, kad ste išli tvojoj tetki po majci, Tami-mi, ženi onoga ćate što stanuje u blizini, u Ćorsokaku dunja.' Iako nije bilo nijednog muškarca na vidiku, preko lica beše prebacila beli veo, koji skide tek kada za mnom zamandali vrata. Uzevši me za ruku, provede me kroz uzan hodnik koji je pravio kao neki lakat, a zatim, ne puštajući me, pretrča po kiši preko malog unutrašnjeg dvorišta i stade se penjati uskim strmim stepeništem što nas odvede u njenu sobu. Blago me povuču ka prozoru: 'Gledaj, to je Božji gnev!'

Bojažljivo se nagnuh. Bejah na vrhu brežuljka Mauror. S moje desne strane, nova kazba* Alhambre, a levo, u daljini,

* Gornji i utvrđeni deo arapskog grada ili muslimanska četvrt van bedema nekog utvrđenog grada. (Prim. prev.)

stara kazba moje albaisinske četvrti s minaretima što su se beleli iza njenih zidina. Tutnjava koju sam slušala na ulici sada je bila zaglušujuća. Tražeći očima izvor te buke, pogledah prema dole i ne mogoh suspregnuti krik užasa. 'Bog nam se smilovao, ovo je Nuhov potop!'; mrmljala je iza mene moja domaćica.“

Prizor koji se pružao pred njenim očima uplašene devojčice, moja majka nikada neće zaboraviti, niti će ga zaboraviti iko živ ko se tog prokletog dana Parade zatekao u Granadi. U dolini kojom je inače tekla bučna ali mirna Daro, beše se stvorila mahnjata bujica brišući sve pred sobom, pustošeći bašte i voćnjake, čupajući iz korena hiljade drveća, veličanstvene brestove, stogodišnje orahe, jasenove, bademe i brekinje, prodirući zatim u srce grada i odnoseći, poput nekog osvajačkog Tatarina, sve poredne ukrase na njegovim građevinama, objumljujući središnje četvrti, rušeći stotine kuća, dućana i magaza, sravnjujući sa zemljom kućerke podignute na mostovima, da bi potom, u smiraj dana, zbog nanosa koji behu zakrčili rečno korito, obrazovala ogromnu močvaru što je proždirala dvorište velike džamije, trgovačku Cezareju, sukove zlatara i kovača. Niko ne zna koliko se ljudi podavilo, koliko ih je smrvljeno pod ruševinama ili progutano talasima. Uveče, kada Nebo najzad dozvoli da se košmar rasprši, bujica je odnosila otpad van grada, a voda se povlačila brže no što je nadirala. I mada u zoru žrtve još behu razasute po blistavom tlu, ubica je bio daleko.

„Bila je to pravedna kazna za zločine Granade“, govorila je majka, jednolikim glasom završnih rečenica. „Bog je želeo da pokaže Svoju moć kojoj nema ravne, i da kazni oholost vladara, njihovu korumpiranost, nepravednost i izopačenost. Hteo nas je upozoriti na ono što će se na nas obrušiti ako istrajemo na putu bezbožništva, ali oči i srca ostadoše zatvoreni.“

Sutradan posle drame, svi stanovnici grada behu uvereni da glavni krivac za ovu nesreću, čovek koji je na njih navukao

Božji gnev, nije niko drugi do oholi, korumpirani, nepravedni, izopačeni Abu-l-Hasan Ali, sin Saada Nasridskog, dvadeset prvi i pretposljednji sultan Granade, neka mu Svevišnjzi izbriše ime iz svakog pamćenja!

Da bi se popeo na presto, on beše srušio i utamničio sopstvenoga oca. Da bi učvrstio svoju vlast, naredio je da se odrube glave sinovima najplemenitijih porodica u kraljevstvu, među kojima behu i dični Abenserahesi. Međutim, u majčini očima, sultanov neoprostivi greh bilo je to što je svoju slobodnu ženu, svoju rođaku Fatimu, kći Muhameda Levaka, napustio radi zarobljene hrišćanke po imenu Izabela de Solis, koju je nazvao Soraja.

„Priča se“, govorila je, „da je sultan jednog jutra okupio u Dvorištu mirti celu svoju svitu kako bi prisustvovali kupanju te *Rumije*.“* Majku je užasavalo to što mora da prepričava jedan tako bogohulan čin. „Bog mi oprostio!“ mrmljala je pogledajući ka nebu; „Bog mi oprostio!“ ponavljala je, jer beše čvrsto naumila da nastavi priču: „Kada kupanje bi završeno, vladar pozva prisutne da popiju po fildžan vode iz koje Soraja maločas beše izašla, i svi se stadoše oduševljavati, u prozi kao i u stihovima, predivnom ukusu što ga je voda poprimila. Svi, sem vezira Abu-l-Kasema Venegasa, koji, umesto da se nagne nad bazen, dostojanstveno ostade na svome mestu. Njegovo držanje ne promače sultanu, te ga on upita za razlog. 'Veličanstvo', odgovori Abu-l-Kasem, 'bojim se da bih kušajući umokac najednom mogao poželeti i mladu jarebicu.' Bog mi oprostio!“ opet je ponavljala majka, ne pokušavajući da suspregne smeh.

Tu istu anegdodu sam čuo u vezi s nekoliko viđenih Andaluzana, i zaista ne znam kojem je treba pripisati; ali sutradan u Granadi, posle proklete Parade, svi su u razvratnom životu gospodara Alhambre tražili onaj nemili događaj što

* *Rum*, mn. *Rumi*, u arapskom svetu i danas ponegde naziv za hrišćane, Evropljane; nekada: Rimljanin. (Prim. prev.)

je prevršio meru u očima Svevišnjeg, utrkujući se ko će naći konačno objašnjenje, koje često beše samo jedan stih, neka dosetka, pa čak i kakva drevna parabola začinjena po današnjem ukusu.

No više od tih nagvaždanja brinula je reakcija samoga sultana na strašnu nesreću što mu se obrušila na prestonicu. Daleko od toga da u pustošnoj poplavi vidi upozorenje Svevišnjeg, on iz svega izvuče zaključak da su ovozemaljska zadovoljstva kratkotrajna, da život brzo prolazi i da valja što bolje iskoristiti svaki trenutak. Ovakva mudrost mogla je da dolikuje nekom pesniku, ali zacemento ne i vladaru koji je navršio pedesetu i čije kraljevstvo beše ugroženo.

On se, dakle, prepusti užicima, uprkos čestim opomenama svog lekara Isaka Hamona. Okruži se lepim robinjama i pesnicima sumnjiva morala, pesnicima koji su stih za stihom vajali obline nagih plesačica i vitkih efeba, koji su hašiš poredili sa smaragdom a njegov miris sa tamjanom, koji su, iz noći u noć, neumorno opévali vino, rumeno ili zlačano, staro a uvek sveže. Ogroman zlatni pehar prelazio je iz ruke u ruku, sa usana na usne, a kad bi ga kogod iskapio, taj bi ponosno zvao peharnika da mu ga opet napuni do vrha. Pred zvanicama su se gomilale bezbrojne đakonije, bademi, jezgra šišarke i oraha, sušeno i sveže voće, gardun i bob, slatko i kolači, za koje se nije znalo služe li da utole glad ili da raspale žeđ. Mnogo kasnije, tokom svog dugog boravka u Rimu, saznao sam da je ta navika grickanja sa opijanjem bila ukorenjena još kod starih Rimljana, koji su svako od ovih jela nazivali „nukleus“ – nisu li možda zato ta ista jela u Granadi nazivana „nukl“? Samo Bog zna poreklo svega!

Sasvim obuzet užicima, sultan je zapostavljao vladarske poslove, puštajući svoje bliske saradnike da zgrću ogromna bogatstva nezakonitim nametima i prisvajanjima, dok su njegovi vojnici, koji više nisu primali platu, bivali primorani da rasprodaju svoju odeću, konje i oružje kako bi prehranili porodice. U gradu, gde je vladala nesigurnost i strah od sutrašnjice,

gde bi se sudbina svakog vojnika brzo doznala i prepričavala, gde su zahvaljujući brbljivosti gostiju i slugu vesti o pijankama stizale redovno, i samo pominjanje sultanovog ili Sorajinog imena izazivalo je pogrde i kletve, a katkada je guralo ljude na ivicu pobune. Besednici petkom nisu ni morali otvoreno da kore Abu-l-Hasana, na šta bi se poneki retko odvažio, trebalo je samo da šibaju korumpiranost, sramno ponašanje i bezbožništvo pa da svi vernici zasigurno znaju na koga se cilja, i da se listom zaore jurišnički *Alahu-akbari*, na koje bi imam što predvodi molitvu katkada odgovorio, tobože zagonetno: „Božja ruka je iznad njihovih ruku.“ Usput bi ipak bacao gnevne poglede u pravcu Alhambre.

Premda ga je svetina jednodušno mrzela, sultan je i dalje u njoj imao oči i uši koje su mu prenosile govorkanja, što ga je činilo sve podozrivijim, surovijim i nepravednijim. „Koliko li samo uglednika, koliko poštenih građana“, sećala se majka, „beše pohapšeno na prijavu kakvog suparnika, pa čak i zavidnog komšije, pod optužbom da su vređali vladara i kaljali mu čast, a onda sprovedeno ulicama sedeći naopačke na leđima magarca, da bi na koncu bili utamničeni ili pak skraćeni za glavu!“ Pod Sorajinim uticajem, Abu-l-Hasan je vlastitu ženu Fatimu i svoja dva sina, Muhameda zvanog Buabdilah ili Boabdil, kao i Jusefa, strpao u kućni pritvor u kulu Komares, jednu golemu četvrtastu utvrdu na severoistoku Alhambre, naspram vrtova Heneralife. Ljubavnica se nadala kako će time svojim sopstvenim sinovima da utre put do prestola. Dvor uostalom beše podeljen između Fatiminih pristalica, mnogobrojnih ali pritajenih, i Sorajinih, jedinih koje je vladar slušao.

I mada je običnom puku priča o tim borbama u palati pomagala da prekрати dosadu u dugim hladnim noćima, najstrašnija posledica sultanove rastuće omraženosti bio je njegov stav prema Kastilji. Pošto beše optužen da svojoj rođaci pretpostavlja jednu *Rumiju*, da zanemaruje vojsku i vodi nečastan život, Abu-l-Hasan, kome nije manjkalo nimalo fizičke hrabrosti, odluči da подели megdan sa hrišćanima.

Oglušujući se o upozorenja nekolicine mudrih savetnika koji mu ponavljahu da je venčanjem Ferdinanda i Izabele ujedinjena sudbina Aragona i Kastilje, i da treba izbegavati sve što bi im pružilo i najmanji izgovor da napadnu muslimansko kraljevstvo, sultan odluči da okonča primirje što je vladalo između Granade i njenih moćnih suseda, uputivši odred od trista granadskih konjanika da na prepad zauzme dvorac Zaharu koji hrišćani behu osvojili tri četvrt veka ranije.

U Granadi najpre buknu ogromno veselje, a Abu-l-Hasan ponovo zadobi izvesnu naklonost svojih podanika. Ali, mnogi ubrzo počеше da se pitaju nije li sultan, gurnuvši kraljevinu u rat prilično neizvesnog ishoda, pokazao lakomislenost koja beše za svaku osudu. Sled događaja dade im za pravo: Kastiljanci žestoko uzvatiše dočepavši se Alhame, najjače tvrđave zapadnog dela kraljevstva, iako se uzdizala na stenovitom planinskom vrhuncu. I svi sultanovi očajnički naponi da je povrati ostadoše uzaludni.

Vodio se veliki rat, koji muslimani nisu mogli dobiti, ali koji su mogli ako ne izbeći a ono barem odložiti. Potrajaše deset godina i završiće se na najsravniji mogući način. Štaviše, naskoro će ga podvostručiti jedan krvavi i razvratni građanski rat što je usud svih carstava na umoru.

Elem, tačno dvesta dana posle svog uspeha u Zahari, Abu-l-Hasan beše svrgnut s vlasti. Prevrat se zbio 27. dana meseca džumada-l-ula 887, odnosno 14. jula 1482. Toga dana, Ferdinand se nalazio na čelu kraljevskog pohoda na obali reke Henil, pod zidovima grada Lohe, koji je opsedao već pet dana, kad ga iznenadi napad čete muslimana pod vođstvom Ali al-Atara, jednog od najsposobnijih oficira Granade. Beše to nezaboravan trenutak, kojim se Abu al-Hasan mogao ponositi, jer je junak dana, postupajući po njegovim naređenjima, uspeo da poseje paniku u taboru hrišćanskog kralja, koji pobegne u pravcu Kordove, ostavljajući za sobom topove, municiju, veliku količinu brašna kao i stotine mrtvih i zarobljenih. Ali zacelo beše prekasno. Kada je velika novost stigla

do Granade, tamo je već tutnjala buna: Boabdil, Fatimin sin, beše uspeo da pobegne iz Kule Komares spustivši se, vele, niz konopac. U Albaisinu ga odmah pozdrave kličući, a već sutradan nekoliko pristalica omogućí mu da uđe u Alhambru.

„Bog je hteo da Abu-l-Hasan bude svrgnut na sam dan svoje pobede, kao što mu beše poslao potop na dan Parade, kako bi ga primorao da povije leđa pred svojim Stvoriteljom“, primetila je Salma.

No stari sultan ne htede da prizna poraz. Sklonio se u Malagu, okupio oko sebe pristaše, i ubrzano pripremao osvetu svome sinu. Kraljevstvo odsad beše podeljeno na dve dušmanske kneževine koje će se međusobno uništavati pred radosnim očima Kastiljanaca.

„Već sedam godina građanskog rata“, razmišljala je majka, „sedam godina jednog rata u kome sin ubija rođenog oca, brat davi brata, u kome komšije jedan drugog sumnjiče i izdaju, sedam godina otkako muškarci naše albaisinske četvrti ne mogu s mirom poći do granadske Velike džamije a da ne budu ispljuvani, zlostavljani, premlaćeni, katkada čak i zaklani.“

Tako su njene misli plovile veoma daleko od ove ceremonije obrezivanja koja se odvijala na dva-tri koraka od nje, veoma daleko od svih tih glasova i zveckanja pehara koji su do nje dopirali čudesno prigušeni, kao u nekom snu. Uхватила je sebe kako ponavlja: „Prokleta Parada!“ Onda je uzdahnula, dok ju je hvatao san.

„Silma, sestro, vazda dremkaš?“

Halijev hrapavi glas preobrazi majku u devojčicu. Ona se baci starijem bratu oko vrata i obasu mu čelo, ramena, zatim mišice i ruke toplim i kradomičnim poljupcima. Raznežen, ali malčice smeten tim izlivom nežnosti koji mu je malo pokolebao dostojanstveno držanje, on ostade uspravan i krut u svojoj dugačkoj svilenj džubi širokih rukava, sa šalom,

tajlasanom, otmeno omotanim oko ramena, s blagim nago-veštajem zaštitničkog osmeha na licu što je svedočio o njego-voj radosti. Ali ta prividna hladnoća nije nimalo obeshrabri-la Salmu. Oduvek je znala da pravi muškarac ne može olako pokazivati osećanja a da ne ostavi utisak neozbiljnosti koja ne priliči njegovom položaju.

„Na šta misliš?“

Da je pitanje došlo od moga oca, Salmin bi odgovor bio neodređen, no Hali beše jedini muškarac pred kojim je umela u isti mah otkriti i dušu i kosu.

„Mislila sam na naše nesreće, na poslednji dan Parade, na ovaj rat kome nema kraja, na naš podeljeni grad, na ljude što svakodnevno umiru.“

On svojim krupnim pljosnatim palcem pritisnu jednu usa-mljenu suzu na sestrijoj jabučici.

„To nisu razmišljanja majke koja je upravo donela na svet prvenca“, izjavi neuverljivo, pa nastavi svečanijim ali mnogo iskrenijim tonom: „Imaćete vladare kakve zaslužujete“, rekao je Poslanik.“

I sama za njim ponovi te reči:

„*Kama takunu džuala alejkum.*“

Onda dodade, prostodušno:

„Šta hoćeš time da kažeš? Zar ti nisi bio jedan od prvih pri-staša sadašnjeg sultana? Zar nisi digao Albaisin na noge kako bi ga podržao? Zar nisi uvažena ličnost u Alhambri?“

Dirnut u živac, Hali se spremao da se odbrani žestokim na-padom, ali shvati da pred sobom ima tek mlađu sestru, krhku i bolesnu, a koju uz to voli više od svega na svetu.

„Nisi se promenila, Silma. Čovek taman pomisli da govo-ri sa običnom ženom, a zapravo ima posla sa kćerkom Sulej-mana knjižara, neka Bog doda tvom životnom veku ono što je oduzeo njegovom. I neka ti skрати jezik koliko je produžio njegov.“

Svejednako blagosiljajući uspomenu na oca, oni prasnuše u iskren smeh. Opet behu bliski, kao u prošlosti. Hali zadignu

skut svoje džube i sede podvijenih nogu na asuru na ulazu u sestrinu sobu.

„Tvoja pitanja razdiru pamet blago, kao sneg s gore Šolair koji će još sigurnije spržiti lice nego pustinjsko sunce.“

Najednom puna poverenja, Salma mu dobaci bez uvijanja i malčice vragolasto:

„A tvoj odgovor?“

Ona spusti glavu nimalo spontanim pokretom, podiže krajičak bratovljevog *tajlasana* i uroni u njega svoje crvene oči. Zatim reče, i dalje krijući lice, poput kadije što izriče presudu:

„Kaži mi sve!“

Hali nije bio izdašan na rečima.

„Ovaj grad štite njegovi sopstveni pljačkaši, a njime vladaju njegovi dušmani. Uskoro ćemo, sestro, morati u izgnanstvo preko mora.“

Grlo mu se steže, on se naglo otrgnu od Salme i, ne želeći da oda svoju potresenost, nestade.

Poražena, ona i ne pokuša da ga zaustavi. Čak nije ni primetila kad se udaljio. Više nikakav zvuk, nijedna zvonka reč, nikakav smeh, nikakvo zveckanje pehara do nje ne dopirahu iz dvorišta. Ni tračka svetlosti.

Slavlje beše zamuklo.